

MAGYAR NYELVŐR

145. ÉVF.

*

2021. ÁPRILIS–JÚNIUS

*

2. SZÁM

**Kemény Gábor
(1948–2021)**

Fájó szívvel, egy elmaradt jubileum kapcsán...

Csaknem harminc évig szerkesztettük együtt az Édes Anyanyelvünk című lapot, közelgett is az évforduló, 2022-ben lett volna, de Kemény Gábor 73 éves korában váratlanul itt hagyott bennünket. Két héttel korábban, vasárnap megkért, hogy a lap áprilisi számát kicsit korábban küldjem át neki ellenőrzésre, mert kórházba kell mennie. Elkészültem a feladattal, felesége érte jött, Gábor átnézte az anyagot, majd küldött egy e-mailt: „Kedves Géza! A *-ba* ragot *-ban*-ra javítottam. Remélem, hogy március közepén, amikor a korrektúra lesz, már újra tudok dolgozni. Köszönöm segítségedet. Üdv: Gábor (2021. febr. 21. 14.05).” Ekkor vonult kórházba, és a következő hír már az volt, hogy két héttel később, 2021. március 7-én, ugyancsak vasárnap délelőtt meghalt. Az utolsó e-mailben benne van minden, amivel Kemény Gábort jellemezhetjük: pontosság, odafigyelés, mérhetetlen precizitás, odaadás és persze a remény. Az utolsó percekben is a lapot akarta rendben látni, és csak azután ment be a kórházba.

Tehát csaknem 30 éve dolgoztunk együtt az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségében; minden jelzőért, szóért, és ahogy az utolsó leveléből látható, ragért felelősséget érzett. Szinte mindig egyeztetett a szerzővel: lehetséges-e, hogy az egyik jelzőt egy másikra cserélje. Én mindig engedtem, sőt hálás voltam érte, mert azt nem tudom, hogy hányan olvassák az írásaimat, de hogy ő betűről betűre elolvasta, értelmezte az összeset, az biztos.

Az Édes Anyanyelvünk 1979-ben a Lapkiadó Vállalat gondozásában indult. A rendszerváltáskor azonban kiadót kellett keresnie. Két év vergődés után 1992-től az Anyanyelvápolók Szövetsége vette át a lap kiadását. Az új felelős szerkesztő, Grétsy László akkor kérte fel a szerkesztőség új tagjait (névsorban): Balázs Gézát, Kemény Gábort és Maróti Istvánt; a szerkesztőbizottság élére a korábbi szerkesztő, Bencédy József került. Maróti István halála után helyét az Anyanyelvápolók Szövetsége titkársági képviselője vette át, Bencédy József halála óta (2016) pedig nincs új tagja és elnöke a szerkesztőbizottságnak. A jelenlegi szerkesztőség 25. éves fennállását 2017-ben megünnepelhetjük, és vártuk a 2022. évet – sajnos Kemény Gábor távozásával már csak ketten maradtunk az eredeti csapatból, Grétsy Lászlóval. A 25. évfordulón így idéztem föl a közös munkát és benne Kemény Gábor szerepét:

„25 év óta a lap folyamatosan, évente ötször megjelenik, külalakja (tördelése) háromszor átalakult, oldalszáma növekedett (20-ról 24 oldalra). Az utóbbi években (20-ról

24, majd 28 oldalra) a hagyományos sajtó visszaszorulásával együtt a példányszám csökkent, de még ma is a nyelvtudomány és az anyanyelvi kultúra legjelentősebb példányszámú ismeretterjesztő fórumának számít. Sok kedves pillanat kapcsolódik a lapkészítéshez: megbeszélések Maróti István irodájában, szerkesztőségi vacsorák, kéziratleadás, kéziratcsere (»anyagcsere« a felelős szerkesztő szavajárásával), a »problémás« cikkek megbeszélése, új szerzők felkérése, friss témák fölvetése. Apró műhelytitkok: Grétsy László általában nagyon befogadó és engedékeny szerkesztő, de az esetek 10%-ában kőkeményen ragaszkodik álláspontjához. Kemény Gábor egy-egy jelzőért vagy vesszőért telefonálni is képes, nehogy megsértődjön a szerző. Maróti István »kezelte« a lap hivatalos ügyeit, és igyekezett megértetni egyes szerzőkkel, hogy miért nem közlik az írását. Balázs Géza a »húzóember«, aki a háromflekkes anyagot 10 sorosra is tudja rövidíteni úgy, hogy az jobb lesz.”

Ezekből a sorokból talán kiviláglik, hogy mennyire kollegiális, derűs, egyúttal komoly szakmai munka folyt a szerkesztőségben.

Kemény Gábor természetesen nemcsak az Édes Anyanyelvünknek volt egyik szerkesztője, hanem a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottságának is évtizedek óta tagja.

A következőkben felidézem Kemény Gábor életpályáját. 1948. május 10-én született Budapesten. A József Attila Gimnáziumban érettségizett 1966-ban, utána az ELTE magyar nyelv és irodalom szakát járta végig (közben belekóstolt az orosz és a történelem szakba is), diplomáját 1971-ben kapta meg. Ezt követően Gáldi László és Király Péter javaslatára rögvést az MTA Nyelvtudományi Intézetébe került, és gyakorlatilag halálig nem is vált meg tőle. 1971-től gyakornok, 1973-tól tudományos segédmunkatárs, 1976-tól tudományos munkatárs, 1988-tól tudományos főmunkatárs (valamint ettől az évtől 1993-ig tudományos osztályvezető), 2002-től tudományos tanácsadó. 2010-ben vonult nyugdíjba, de továbbra is a Nagyszótár szerződéses munkatársa maradt. További jogviszonyban 1994-től a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének docense, 2003 és 2018 között egyetemi tanára volt (1998 és 2003 között tanszékvezető is), majd ezt követően professor emeritus. De rövid ideig tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Budapesti Kommunikációs Főiskolán is. Tudományos fokozatai: egyetemi doktor (1973), a nyelvtudomány kandidátusa (1987), az MTA doktora (2002), habilitáció (2002).

Kemény Gábor nagy műveltségű, széles kitekintésű nyelvész volt, ő azonban részben szerénykedve, részben ironikusan Kovalovszky Miklóst idézve így határozta meg magát: „Csak filológus vagyok.” Természetesen valódi nyelvész volt, hiszen (főleg 20. századi) szövegekkel foglalkozott, komplex módon, nem pusztán stilisztikai szempontból, hanem minden nyelvi összetevőre figyelemmel. És nyelvészként állt hozzá a nyelvműveléshez is, amelyet Lőrincze Lajos nyomán emberközpontúnak és pozitívnak tartott, sőt egyik írásában megtoldotta a stilisztikai jelzővel is. Egyébként irodalomtörténésznek készült, de az egyetemen az egyik csoporttársa méltatlanul, politikai indítékból annyira leszólta Babits költészetét tárgyaló szemináriumi dolgozatát, hogy rögtön váltott az ideológiamentesnek remélt nyelvészetre. Önéletrajzi vallomásában hozzáteszi: „Ki sejtette akkor, hogy harminc-egynéhány évvel később éppen a nyelvészek között zajlanak majd a legélesebb, leginkább személyeskedő hangnemű polémiák?”

Életrajzából kiviláglik, hogy második otthona az MTA Nyelvtudományi Intézete volt, egyféle hidat képezett az alapító atyák és mai generáció között. Lássuk a névsort. A mai magyar nyelvi osztályon első főnöke az akkor 39 éves Grétsy László volt, aki akkoriban vette át Lőrincze Lajostól a stafétát.

„Grétsy nagyszerű főnök volt: apránként bevont ugyan az osztály fő tevékenységébe, a nyelvművelő munkába, de egyébként hagyta, hogy azzal foglalkozzam, ami igazán érdekel: a stilisztikával. Az osztály többi tagja is jól felkészült, tekintélyes kutató volt: Lőrincze Lajos, Kovalovszky Miklós, Tompa József, Ladó János, Éder Zoltán és mellettük a nyelvművelő közönségszolgálatot ellátó T. Urbán Ilona és R. Lovas Gizella.”

Kemény Gábor pontosan rögzíti első munkahelyének a helyszínrajzát:

„Az első fél évben az osztálytól külön kaptam helyet a Szalay utcai nagy minisztériumi épület V. emeleti 60-as szobájában (vagy inkább: termében) Wacha Imre korábbi íróasztalánál, amelyet később megvásároltam 150 forintért, hazavittem és munkaszatalként használtam több mint húsz évig. Jól éreztem magamat, a fal felé fordított nagy íróasztalnál ülve, háttal a szoba többi lakóinak, akik párosával foglaltak helyet egymással szembefordított íróasztaluknál: Bakos Ferenc Elekfi Lászlóval, illetve Hosszú Ferenc P. Balázs Jánossal (Balázs Géza édesapjával). A szomszéd szobában O. Nagy Gábor, Juhász József és Szőke István szerkesztette – olykor harsány szöcsaták közepette a Magyar értelmező kéziszótárt...”

A minisztériumi épületben töltött időszak jellemzésénél Kemény Gábor kitér az ebédidőre és a délutáni órákra is – nemcsak a szocializmus „diszkrét bája” miatt, hanem a szerző finom iróniája miatt idézem hosszabban; hiszen aki ismerte őt, szinte Kemény Gábor jellegzetes hangján fogja olvasni:

„ebédelni mentünk a minisztérium menzájára, általában négyesben Hosszú Ferivel, bájos menyasszonyával (későbbi feleségével), Zelliger Erzsivel és Posgay Ildikóval, olykor Szende Tamással. A koszt bizony gyengécske volt (csak nagypénteken adtak rántott szeletet), de azért kárpótolt a jó társaság, a vidám beszélgetés. Ebéd után kávé és egy (darabjával 2 Ft-ért kapható) cigaretta a büfében, majd vissza a saját helyemre, de ekkor már csak szépirodalmat olvastam (Dickens, Hoffmann, Tamási Áront, Kosztolányit, Móriczot) egészen a munkaidő végéig, fél 5-ig. Szerdán pedig nem jártam be, mert akkor volt a kutatónapom (ezt én magam jelöltem ki, főnököm beleegyezésével). Soha nem leszek még egyszer olyan nagy úr, mint tud. ösztöndíjas gyakornok koromban, a »katonaadó« levonása után 1100 forintos havi fizetésemmel!”

Másik vidám, kedves társasága a Bokor ifjúsági nyelvész kör volt, ezt is az ő szavaival idézem föl, jellemzésül, emlékezésül és talán okulásul:

„Az első évek paradicsomi világához elválaszthatatlanul hozzátartozott a Bokor ifjúsági nyelvész kör, amely az Eötvös Klubban (azelőtt és ma újból: Centrál kávéház) tartotta üléseit, minden szerdán este. »Ülés«-t írtam, bár tudományos program nem minden héten volt, sokszor csak üldögéltünk a szerény élvezeti értékű szemelt rizling mellett, és beszélgettünk (nemcsak nyelvészetről, hanem a politikát kivéve úgyszólván mindenről). Ezekon a kellemes, emlékezetes estéken mindig velem volt menyasz-

szonyom (fél év múlva már feleségem), aki ekkor I. éves bölcsészhallgató volt. »Házigazdáink« Hosszú Feriek voltak, a törzstagok Hajdú Miska, Szende Tamás, Balogh Lajos, Bakró-Nagy Marianne, Posgay Ildikó, Kassai Ilona, Korompay Klári, Zsilinszky Éva, Szij Enikő, Haader Lea, Máta Mari és Domokos Péter, Stephanides Éva és Hőnyi Ede, Honti Laci, Bańcerowski Janusz, a korán elhunyt Nagy Feri, Fodor Kati és férje, a később sikerei teljében fiatalon meghalt kiváló prózaíró, Balázs Jóska... A Bokort olykor felkereste egy-egy idősebb nyelvész is: emlékezetes volt például Pais Dezső és Bárcei Géza látogatása...»

(A régi idők mesés felidézése folytatódik Kemény Gábor önvallomásában: Kemény Gábor. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 74. Sorozatszerkesztő: Bolla Kálmán. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2007.) S ha már családi kapcsolatokra is utalt, én is megemlítem, hogy büszke volt két gyermekére és két unokájára is.

Publikációs tevékenysége csaknem három tucat könyv, több száz tudományos közlemény, és egészen biztosan ezret is meghaladó ismeretterjesztő írás (esszé) jellemzi. Első tudományos művei Krúdy Gyulához kapcsolódnak: *Krúdy képkalkotása* (1974), *Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában* (1975), *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között* (1991). A Nyelvtudományi Intézet és a Mai Magyar Nyelvi Osztály számos lexikográfiai „tervmunkájában” és az ahhoz kapcsolódó ismeretterjesztő munkálatban vett részt, amelyből kiemelendő az új értelmező kéziszótár, *A magyar nyelv nagyszótára* – utolsó pillanatig végzett – szakmai lektori tevékenysége, illetve a Grétsy Lászlóval közös *Nyelvművelő kéziszótár* (1996), valamint a következő munkák: Bíró Ágnes – Grétsy László – Kemény Gábor: *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* (1976), *Normatudat, nyelvi norma*; szerk. Kemény Gábor (1992), *Képes diáksztár* (1992), *Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek*; szerk. Kemény Gábor, Szántó Jenő (1992, 2002), *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*; szerk. Kemény Gábor, Kardos Tamás (1994).

Jobban kellene értékelnünk és hasznosítanunk elméleti munkásságát, amely főleg a nyelvi képekre terjedt ki, és meglátásom szerint egy sajátos, új, egyedi képelméletet jelent: *Képekbe menekülő élet* (1993), *A metafora grammatikája és stilisztikája* (2001), *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába* (2001). Irodalmi tájékozottsága pedig egyszerűen lenyűgöző volt, példák erre beszélgetéseink a Károlyi étteremben vagy éppen ez a könyve: *Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról* (2016). Szeretném kiemelni a *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába* című kötetét, amely a hagyományos stilisztikai megközelítésekre építve a nyelvi kép típusainak, fajtáinak a gyakorlatban, például a műelemzésben és az oktatásban is hasznosítható, aprólékos, strukturális és funkcionalista megközelítést adja. Előbb alaposan körüljárja a nyelvi képek hagyományos felosztását, majd pedig megkísérel egy másfajta (tárgyi elem – képi elem, motívum, modalizátor) felosztást. Kemény Gábor munkásságában az egyéni ötletet emeli ki Péter Mihály is:

„Kemény Gábor egzaktságra törekszik kutatásaiban, szívesen alkalmaz statisztikai módszereket is. Ugyanakkor rendelkezik még valamivel, amit nevezhetünk intuíciónak, esztétikai érzéknek vagy művészi empátiának, s ami nélkül a legprecízebb formai elemzés is hideg konstruktum marad. Akadémiai doktori értekezésének védésén ezt a valamit »leospitzerségnek« neveztem. Némelyek talán elmarasztalónak vélték ezt a minősítést, hiszen a mai divatos irányzatok képviselőinek szemében Leo Spitzer

a szubjektív, intuitív, »tudománytalan« stíluselemzés *par excellence* képviselője. Azonban most is valloam ezt az implicit metaforát...” (Péter Mihály: Kemény Gábor, a megújuló hazai filológia egyik úttörője – kortársi méltatás Kemény Gáborról a már említett önvallomás-kötetben).

Kemény Gábor ismeretterjesztő tevékenysége az Édes Anyanyelvünk mellett egy időben az Élet és Tudományban, a Magyar Tudomány szaknyelvi rovatában, valamint a Népszabadságban bontakozott ki. Nemcsak kiváló stilisztika, lexikográfus, remek nyelvérzékű szerkesztő, esszéista, hanem nagyszerű előadó is volt. Erről bárki meggyőződhetett, aki élő előadását meghallgatta. Rendszeres előadója volt az magyar nyelv hete rendezvénysorozatnak – személyesen többször is tapasztaltam, ahogy kis céduláit elővéve egy-egy nyelvi jelenséget színesen, élvezetesen és mindig csöppnyi iróniával boncolgatott. Egyszer meghívtam a Mai Magyar Nyelvi Tanszék-re is előadni – nagyon hálás volt érte, mert, ahogy akkor elmondta, ő hallgatóként erre az egyetemre járt, de első alkalommal kapott hivatalos meghívót. Legutóbb pedig 2020 szeptemberében az Anyanyelvápolók Szövetségének rendezvényén hallhattuk, ahol friss nyelvészeti könyveket mutatott be kerekre formált mondatokkal, kellő derűvel, sőt olykor némi humorral. Minden kis írása (nyelvi esszéje) műremek. Érdemes olvasni őket: *Nyelvi mozaik* (2007), *A nyelvtől a stílusig* (2010) és a legutóbbi: *Tanuljunk magyarul is!* (2020).

Kemény Gábort díjakkal nem halmozták el, viszont a tudományos és anyanyelvi civil szervezetek nagyon is értékelték tevékenységét: a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1978-ban Gombocz Zoltán-éremmel, 2012-ben Kosztolányi Dezső-díjjal, az Anyanyelvápolók Szövetsége 1999-ben Lőrincze Lajos-díjjal jutalmazta.

Kemény Gábor 2007-ben írt önvallomásában előre is tekint. Erre a pillanatra is. A Nagyszótár utolsó kötetének megjelenését ugyanis 2031-re tervezik:

„Hány éves leszek/lennék én akkor? Nyolcvanhárom! Vajon meddig juthatok el ezzel a derék csapattal a betűrendben? A nyelvész-ig? Vagy csak a filológus-ig? [...] Ha egészségi (betegségi) állapotom lehetővé teszi, talán még megírok néhány olyan könyvet, amelyről nem lesz könnyű eldönteni, hogy nyelvészeti munka-e vagy sem. Annak eldöntését pedig, hogy én magam nyelvész voltam-e, hadd bízzam majdani nekrológíróimra, ha lesznek ilyenek egyáltalán (Gáldinak és Kovalovszkynak nem voltak).”

Nos, én erre nem készültem. Skatulyázni pedig nem az én dolgom. A tudós kolléga iránti tiszteletből írtam ezeket a sorokat, igyekeztem felvillantani azt az arcát, amelyet ismertem, amelyet szerettem, és amely hiányozni fog – és nemcsak nekem. Hiányozni fognak a jó hangulatú szerkesztőségi ebédek, az apró stilisztikai egyeztetések, az egykori Duna-parti Lánchíd utcai, később Attila úti lakásban folytatott beszélgetések. Váratlanul és korán ment el, egyik utolsó tagja annak a nyelvészgenerációnak, amely azt a bizonyos kulturális nyelvészetet a legmagasabb fokon képviselte.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Partiumi Keresztény Egyetem

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>